

SZILÁGYI IMRE

Új nemzetállamok tranzíciós tapasztalatai a globalizálódó világban: Horvátország és Szlovénia esete*

Az alábbiakban Rokkan és Lipset törésvonal-elméletét,¹ valamint Zakaria nézeteit² figyelembe véve mutatom be Horvátország és Szlovénia nemzetállammá alakulásának, liberalizálásának, demokratizálásának és konszolidálásának³ elmúlt tízéves folyamatát. A kérdés az, hogy a demokratikus választások vajon olyan rendszert eredményeztek-e, amely megfelel a Zakaria (és persze mások) által liberálisnak vagy alkotmányosnak tekintett demokrácia elveinek, azaz érvényesül-e a törvények uralma, a magántulajdon védelme, a hatalmi ágak szétválasztása, beszélhetünk-e a szólásszabadságról. Lipset azon kérdésére keresem a választ, hogy létrejöttek-e „alternatív politikákat kínáló és egymást bíráló pártok”, illetve, hogy milyen pártrendszer alakult ki, s hogy miképpen befolyásolta mindezeket a kultúrharc posztkommunista változata. Fontos szerepet tulajdonítok annak is, hogy milyen mértékben alapul konszenzuson e két ország demokráciája, szem előtt tartva mind Sartori,⁴ mind Lijphart⁵ ide vonatkozó megállapításait. Vajon alkalmazható-e Horvátországra és Szlovéniára Rokkan azon állítása, mely szerint a polgári demokratikus berendezkedés kialakulása mindenütt megakadt, ahol az államteremtés, a nemzetépítés és a demokratizálódás folyamatai szorosan követték egymást. Végül az euroatlanti integráció követelményrendszerének hatását, a globalizáció és regionalizáció, valamint a nemzeti probléma összefüggéseit vizsgálom. Mindezek szükségessé és lehetővé is te-

* Készült az OTKA TO29392 sz. kutatás keretein belül.

szik, hogy egészen röviden kitérjek az önálló nemzetállam létrehozása, tehát az 1991 előtti időkre is, mivel azok tapasztalatai sok szempontból befolyásolják a két ország jelenlegi megfontolásait és törekvéseit.

Rokkan szerint a domináns nemzetépítő elit, és a domináns kultúra, illetve az etnikailag, nyelvileg vagy vallásilag alávetett helyzetben lévő csoportok szembenállása következtében alakult ki az egyik legfontosabb társadalmi törésvonal. A 19. század második felétől az uralkodó magyar és osztrák politikai elit, illetve a sokáig – bizonyos értelemben még ma is – igen erős regionális, tartományi tudattal bíró, etnikailag és nyelvileg alávetett horvátok és szlovénok között húzódó törésvonalnak volt kiemelkedő jelentősége. A Habsburg birodalom bukását egyebek között épp ez okozta.

TÖRÉSVONALAK A KÖZÖS DÉLSZLÁV ÁLLAMBAN

Az 1918 decemberében kikiáltott Szerb–Horvát–Szlovén Királyság nem szerves belső fejlődés folyamányaként alakult ki, hanem megkésetten, a következő négy tényező hatására: 1. a három államalkotónak tekintett nép elitjének romantikus jugoszlavista elképzelése (amit felerősített az, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belül nem sikerült kivívni az óhajtott egyenjogúságot); 2. a nyugati hatalmak geopolitikai megfontolásokat szem előtt tartó politikai nyomása; 3. a horvátok és a szlovénok azon törekvése, hogy az olasz katonai terjeszkedést szerb segítséggel védjék ki, 4. a valamennyi szerbet egy államba egyesíteni kívánó szerbiai törekvések. Az ilyen módon létrejött állam olyan területeket egyesített, amelyek nemcsak Rokkan, de más szakértők szerint is egy geopolitikai, geokonómiai és geokulturális törésvonal két oldalán helyezkedtek el. Mindezt tovább bonyolította, hogy az új államot a törésvonal kevésbé fejlett részén élő szerbek uralták: a politikai centrumot jelentő Belgrád körül az ország délkeleti részén az urbanizáltság alacsony szintjére épülő hatalmi bázist találunk, míg az ehhez képest perifériának tekinthető északnyugati rész a gazdaságát és társadalmi struktúráját tekintve fejlettebb, nyugatosabb. A hivatalos politika a kulturális, nyelvi, vallási, gazdasági különbségeket nem a különbségek tiszteletben tartásával, hanem a jugoszlavizmus egységesítő eszméjével igyekezett kezelni. E szerint egy jugoszláv nemzet létezik, s a szerbek, horvátok és szlovénok ennek az egységes nemzetnek a törzseit alkotják.

A centralizációra és homogenizálásra törekvő új államban két markáns nemzetfelfogás ütközött. Azoké – a szerbeken kívül idetartoztak például egyes szlovén liberálisok is –, akik szerint a délszláv állam sikeres politikai és gazdasági működése érde-

kében le kell mondani az egyes törzsek partikularizmusáról és létre kell hozni az egységes délszláv nemzetet. És azoké, akik nem kívánták ennek érdekében feladni az ekkor már meglehetősen erős horvát és szlovén nemzettudatot (a többi etnikum és vallási csoport szándéka ebben az időben meglehetősen keveset számított). A jugoszlavizmus elfogadása lényegében azt jelentette volna, hogy a többiek beleolvadnak a legnagyobb létszámú „törzsbe”, tehát a szerbekébe. Az ezt elutasító horvátok és a szlovénok többsége viszont az államhatalom decentralizálását igényelte. E törésvonalat tovább erősítette, hogy az említett két részt az állam megalakulásával létrejött, gazdasági érdekek mentén húzódó törésvonal is megosztotta. Ennek bonyolultságát jelzi, hogy az északnyugati, illetve a délkeleti rész némely közigazdászai és értelmiségi csoportja ma is úgy véli, hogy a közös állam egész időszakát tekintve a másik fél gazdasági érdekei domináltak.

Az ún. titói Jugoszlávia fejlődése ebből a szempontból három nagyobb szakaszra osztható. 1946-tól az 1960-as évek elejéig tartó időszakban formálisan megvalósult a decentralizálás, az ország hat köztársaság föderációjává vált, a valóságban azonban a kommunista párt centralizációs és homogenizáló törekvései uralkodtak. A kommunisták arra törekedtek, hogy egyik nemzet se kerülhessen domináns helyzetbe, s a legfelsőbb szinten valóban a nemzetek feletti megoldásokra törekvő, etnikailag sokszínű kommunista elit irányított. Ez az elit azt hitte, hogy a nemzeti kérdést megoldotta. A nagyjából 1965-től 1974-ig tartó második szakaszban, amikor már világossá vált, hogy a nemzeti kérdés továbbra is létezik, kialakultak azok a politikai „frakciók”, amelyek egészen Jugoszlávia felbomlásáig harcoltak egymással: a decentralizáció liberális, illetve konzervatív táborra, valamint a centralizáció konzervatív, illetve liberális hívei.⁶ Ebben az időszakban az első csoportba a nemzeti-liberális horvát, szlovén és macedón pártvezetés tartozott. Konzervatív decentralizálóknak mindenekelőtt Titó valamennyi köztársaságban megtalálható híveit tekinthetjük. A centralizáció konzervatív táborra (többnyire szerbiai értelmiségiek, de mások is) a hatvanas évek reformjai előtti időket kívánta vissza, míg a szerbiai reformisták a liberális centralizáció hívei voltak. A „frakciók” közötti harcnak végül is a titói-kardelji vezetés hatalmi szóval vetett véget; leváltotta a köztársaságok vezetőinek egy részét, a legerőteljesebb csapást pedig a horvát vezetésre mérte. Az 1971–1974 folyamán kialakított új szövetségi alkotmány olyan kompromisszumnak tekinthető, amely a konzervatív decentralizáló erejére támaszkodva elvetette a liberalizmust, s ugyan megőrizte az állami egységet, de a lehetséges maximumig decentralizálta azt. Figyelembe véve, hogy az államépítés nem feltétlenül azonos a nemzetépítéssel, az 1974-es alkotmány annak „beismerése” volt, hogy az állam építését nem kísérte sikeres

nemzetépítési folyamat. Ez persze komolyan befolyásolta az államépítést, pontosabban az állam fenntartását is.

Az 1974-es alkotmány egyik legfőbb célja az volt, hogy elkerülje a kisebb nemzetek nagyobbak általi majorizációját, s ezért azt írta elő, hogy a törvényeket a köztársaságok és az autonóm tartományok egyetértésével kell meghozni. Ez az elképzelés elvileg összeegyeztethető lett volna mindazzal, amit Sartori fontosnak tart a konszenzus elemzésekor – sőt egy ideig ennek bizonyos elemei érvényesültek is. 1974-től kb. 1982-ig úgy ahogy sikerült elérni a konszenzust a *közösség szintjén*, tehát egyetértést az értékhibekben (az adott korszakban a szocialista öngazgatásban), a *rezsim szintjén*, azaz az eljárási szabályok elfogadásában, végül pedig a *kormányzás szintjén*, vagyis a kormányzat döntéseinek elfogadásában.

A jugoszláv társadalom sajátosságait figyelembe véve az 1974-es alkotmány elvileg még inkább összeegyeztethető lett volna a Lijphart által konszociációs demokráciának tekintett modellel. A jugoszláv társadalmat ugyanis bizonyos értelemben tekinthetjük köztársaságokba szerveződött politikai szubkultúrák együttesének, amit a Lijphart által elképzelt elitkartell – egyik változata, a kommunisták szövetsége – irányított, s amelyben a konfliktuspotenciált csökkenthette volna az a tény, hogy a társadalom köztársaságokba szerveződő szegmensei „társadalmi életüket a többi szegmens tagjaitól a homogenizáció fokának megfelelő elszigeteltségben” élték.

A jugoszláv társadalmi valóság azonban több okból sem tette lehetővé ezen elvek érvényesülését. Először is azt kell megemlíteni, hogy Lijphart elmélete arról „szól”, miként lehet egy szegmentált demokráciát stabil demokráciává alakítani. Csak hogy Jugoszláviában nem volt demokrácia. 1982 után pedig fokozatosan elillant mindaz, amit Sartori szellemében értelmezhettünk volna. A közösségi szintű konszenzus alapjául szolgáló szocialista öngazgatás elveszítette legitimációs szerepét, a helyét nem vehette át a demokrácia értékrendje. De nem csupán a kommunista hatalom még meglévő ereje miatt, hanem azért sem, mert a szerbiai értelmiség jelentős része – s ebben nem volt lényeges különbség kommunisták és ellenzékiek között – úgy vélte, a tapasztalatok azt mutatják, hogy nem működtethető a megegyezésem demokrácia. A szerb politikai elit nem volt hajlandó elfogadni, hogy a jugoszláv társadalom sajátos, a homogén nemzetállamokétól eltérő törésvonalakkal rendelkezik, s az ennek működtetéséhez szükséges plusz erőfeszítések helyett a többségi elv bevezetését szorgalmazta. Azonban, amint egy kitűnő szerb politológus megállapította,⁷ Jugoszláviában nem volt meg a többségi demokrácia sikeres működtetéséhez szükséges, Dahl által megállapított három feltétel. Először is hiányzott a homogén társadalom, amelyben egyöntetűség van a legfőbb politikai célokat illetően. A nemzeti és vallási hovatartozás egy sor

alapvető politikai kérdésben döntő módon határozta meg az egyének állásfoglalását. Ez már 1985-ben megmutatkozott, és egészen egyértelművé vált a nyolcvanas évek végén, amikor a szerbek és a Crna Gora-iak, azaz az ortodox vallásúak döntő többsége a föderáció, míg az albánok, a horvátok és a szlovénok, azaz a mohamedán és katolikus vallásúak a konföderáció mellett foglaltak állást. (Goati állítása lényegében helyes, de nem említi meg az ortodox makedónokat, illetve a boszniai muzulmánokat, akik érdekeik miatt egyfajta köztes megoldást szerettek volna). Ugyancsak hiányzott a többségi demokrácia sikeres működésének másik feltétele, azaz a kisebbség (ez a jugoszláv esetben főleg a nem szerbeket, és az adott összefüggésben mindenekelőtt a szlovénokat jelentette) azon meggyőződése, hogy holnap a kisebbség léphet elő többséggé. Végül a jugoszláv tapasztalatok birtokában hiányzott a kisebbség azon meggyőződése, hogy „a kollektív döntések sohasem fogják veszélybe sodorni az életmódjuk legfontosabb alapelemeit saját vallásuk, nyelvük, gazdasági biztonságul és más sajátosságaik vonatkozásában”. Goati és Dahl eszmefuttatásától Sartorihoz visszatérve megállapíthatjuk: a nyolcvanas években világos lett, hogy a délszlávok nem képesek megegyezésre jutni az eljárási szabályok elfogadásában, a nyolcvanas évek második felétől pedig – és különösen Ante Marković szövetségi kormányfő működése idején – még a kormányzati politikát sem sikerült elfogadtatni.

Ebben a közegben újrafogalmazódtak a korábbi „frakciók”. A szerbiai kommunista pártban az évtized közepén erős volt a liberális recentralizálók tábora, de már az évtized elején érzékelhető volt, hogy ezek mellett erősödtek, majd a nyolcvanas évek második felében uralomra jutottak az ő nézeteiket is felhasználó konzervatív recentralizálók. Megjelent az ugyancsak a föderáció recentralizálását kívánó, de polgári demokratikus elveket valló szerb ellenzék is. A szlovénok és a horvátok körében viszont a konzervatív (titóista), de fokozatosan liberalizálódó kommunista decentralizálók helyét egyre inkább azok foglalták el, akik a leghatározottabban elutasították a recentralizáció bármilyen formáját, s a decentralizációt a liberális polgári demokrácia elveivel kötötték össze. Igaz ugyan, hogy az utóbbiak elképzelései számos ponton jól illeszkedtek az európai integráció decentralizációt, regionalizációt és szubszidiaritást előirányzó folyamataihoz, de a gazdaságilag, vallásilag, nyelvileg, kulturálisan megosztott jugoszláv társadalomban – amelyben ráadásul minden konfliktus azonnal nemzeti színezetet kapott – megnövelték az állam szétesésének lehetőségét. Így alakult ki az a helyzet, hogy bár „a köztársaságon belüli autonómiákkal kiegészített laza, aszimmetrikus szövetség a délszláv közösség (nem az állam!) fenntartásának reális és történelmileg továbbra is értelmes lehetőségévé válhatott volna”, ennek megvalósítására, mindenekelőtt a szerb politikai vezetésben, nem volt

meg a politikai akarát.⁸ A gazdasági és társadalmi feszültségeket tovább élezte, majd végül megmérgezte az a nyolcvanas években újra és újra felbukkanó vita, hogy melyik nemzetnek volt és van domináns szerepe a jugoszláv társadalomban. A szerb akadémikusok 1986-ban napvilágot látott memoranduma szerint az országot a horvát és a szlovén kommunista vezető elit a szerbek kárára irányította. A szlovénok azt hangoztatták, hogy a szerbek a jugoszlavizmus álarcá mögé bújtatják a (nagy)szerb érdekeket, egyes horvát elemzők szerint pedig a szlovénok a szerbekkel összejártszva szorították háttérbe a horvátokat. Ezt a vitát nem csupán a nyolcvanas évek vélt vagy valóságos gazdasági érdekellentétei uralták: a résztvevők állandóan a múltban elszenvedett legkülönbözőbb sérelmekre hivatkoztak. Így az ellentétek „átkerültek” a kulturális politika szintjére. Az „itt” megjelenő konfliktusokról Lipszet azt állítja, hogy igen erős érzelmeket keltenek, és „gyakran mélyebben gyökerező érdekkonfliktusokat sejtetnek, mint amilyenek tényleg léteznek”.

A nyolcvanas években robbanásszerűen jelentkező gazdasági, ideológiai és egyéb feszültségek, illetve a (jugoszláv) nemzetépítés sikertelensége végül is szétrobbantotta a jugoszláv államot. A nyolcvanas évek legvégétől, nagyjából 1989-től, már az volt a legfőbb kérdés, hogy miképpen válik szét az ország: békésen vagy háborúval, a nemzeti önrendelkezés alapján, vagy a létező köztársasági határok mentén. Mivel a nemzeti és a köztársasági határok egyedül Szlovéniában estek egybe, ez a köztársaság képviselhette a legradikálisabban a szétválás és az önálló nemzetállam létrehozásának igényét. Tekintettel arra, hogy a szerbiai értelmiségiek (de számos külföldi is) egy létező föderáció fölbomlasztását s az önálló nemzetállam megalapítását az európai integráció korában történelmi anakronizmusnak tekintették, érdemes figyelembe venni néhány szempontot. Először is Bibó azon nézetét, melyet a föderációk belső ellentmondásait taglaló hosszabb gondolatmenetének végén fejtett ki: „Nem bizonyos, hogy a nagytól egyenesebb út vezet a még nagyobbhoz, mint a kicsitől; sok jel mutat arra, hogy a nemzeteknek ahhoz, hogy életképes nemzetfeletti integrációkban egyesüljenek, előbb világosan meg kell alakulniuk, és ahhoz, hogy megalakuljanak, előbb sokszor szét kell vetniük az olyan akár régi, akár új működésképtelen föderációkat, amelyek nem képesek számukra a nemzetállalalkulás és a társadalmi haladás együttes távlatait nyújtani”.⁹ Bibó gondolatmenetének utolsó eleme utal arra, amire a nacionalizmus Bibó utáni kutatói is rámutattak: a nemzetépítés és demokratizálódás összefüggéseire. A konkrét esetben elmondhatjuk, hogy a horvát – még inkább a szlovén – nemzet- és államépítés megindulása a nyolcvanas évek vége felé szoros összefüggésben volt a demokratizálódás folyamatával. Dahrendorf pedig immár nem csupán a múltra, hanem a jelenre és a közeljövőre is utal akkor, amikor kifejti,

hogy mind ez ideig a nemzetállam a demokratikus politikai közösség egyedüli politikai kerete.¹⁰

Mindezek miatt szerintem nem az a kérdés, hogy vajon anakronizmus volt-e a horvát és a szlovén nemzetállam létrehozása, hanem sokkal inkább az, hogy milyen elvek és milyen politikai gyakorlat érvényesült az 1990 tavaszán megtartott horvátországi és szlovéniai választások, illetve az 1991. június 25-én kikiáltott nemzetállam létrejötte után.

A VÁLASZTÁSOK JELLEGE

A két önállóvá vált köztársaságban 1990 és 2001 között négy alkalommal volt parlamenti (alsóházi) választás. Huntington a demokráciával kapcsolatban két állítást fogalmaz meg. Egyrészt azt, hogy a szabad és tisztességes szabályok szerint lebonyolított választások a demokrácia sine qua nonját jelentik. Másrészt, hogy az ilyen módon megválasztott kormányzatok nem hatékony, korrupt, rövidlátó, felelőtlen, önös érdekek által vezérelt volta, illetve a közjó szempontjából szükséges politikák megvalósítására való alkalmatlansága ezeket a kormányzatokat nem kívánatosá teszik ugyan, mégsem tekinthetők nem demokratikusoknak.

Az említett választásokat érték ugyan bizonyos kifogások, de alapvetően szabad és tisztességes körülmények között zajlottak. Fontos, hogy e két köztársaságban mindez már a legelső, 1990-ben megtartott választásokra is igaz.¹¹ Az említett kifogások nem magának a választásnak a lebonyolítására vonatkoztak, hanem bizonyos körülményekre. Egyfelől arra, hogy a média, mindenekelőtt a televízió nem kezelte egyforma mércével a kormányon lévőkét és az ellenzéket. Ezt a tényét Horvátország esetében az európai tisztségviselők számos esetben szóvá tették, s ez volt Tudjman elnök nyugat-európai szalonképtelenségének egyik oka. Szlovéniában ennek a kérdésnek nem volt ugyan komoly súlya, de a szlovén politikai élet egyik konfliktusos személyisége, Janez Janša számos alkalommal kritizálta a médiában kialakult helyzetet. A választásokkal kapcsolatos kifogások másik része a választási törvény megalkotásának módjára, illetve tartalmára vonatkozott. Horvátországban például a kormánypárt 1992-ben az ellenzék tiltakozása ellenére elfogadta az arányos és a többségi rendszer elemeit tartalmazó vegyes választási rendszert, s azt 1995-ben ismét csak az ellenzék tiltakozására módosította, 1999-ben pedig az ellenzék csak a külföld erőteljes nyomása alatt tudta néhány követelését érvényesíteni. Szlovéniában egy olyan eset volt, amikor a pártok között nézeteltérés volt a választási törvény miatt, ez azonban négy évig húzódó vitát eredményezett. (A szlovén belpolitikai küzdelmeket jól tükröző vita bemutatására később még visszatérek.) Ami a

választásokat illeti, az említett, de nem túldimenzálható zavarok ellenére is elmondható, hogy ebben a két köztárságban megteremtették a demokráciát, azaz lehetővé vált az átmenet, távlatilag pedig a demokrácia konszolidációja.

A PÁRTRENDSZER JELLEGE

A választások eredményeként mindkét köztárságban *sokpártrendszer* jött létre, de a pártosodás folyamata távolról sem zárult még le. Az elmúlt több mint tíz évben a pártok egy része átalakult, egyes pártok fuzionáltak, új pártok jöttek létre stb. Bár a szlovéniai pártrendszer az első választás után – több fenntartással ugyan (nincsenek releváns rendszerellenes pártok, nem alacsony a konszenzusra törekvés foka, van kormányképes ellenzék stb.) –, de többé-kevésbé polarizált sokpártrendszerként volt definiálható (szívesebben definiálnám a polarizált és a mérsékelt pluralizmus közötti sajátos formációként),¹² a horvát pártrendszerre pedig a „hegemon párt polarizált pluralizmusban” meghatározás illik, bizonyos hasonlóságok mégis felfedezhetőek.¹³ Az 1990-es választásokon mindkét országban olyan erők jutottak hatalomra – Szlovéniában a hatpárti (egy keresztény-konzervatív és egy liberális-baloldali szárnyat magába foglaló) DEMOS (Szlovénia Egyesült Ellenzéke), Horvátországban a („baloldali” nemzeti liberálisokat, a jobboldaliakat, valamint a kettő között egyensúlyozó, Tudjman körül csoportosuló „technokratákat” tömörítő) HDZ (Horvát Demokratikus Közösség) –, amelyekben bizonyos (a HDZ-ban erőteljesebben, a DEMOS-ban kevésbé) mozgalmi jelleg érvényesült.¹⁴ Törekvéseiket mindenekelőtt a nemzeti megfontolások, az önálló nemzetállam kivívása irányították. Lényeges különbségekről is szólni kell azonban. Először is arról, hogy Szlovéniában a liberalizálás folyamata – a reformirányultságú kommunistáknak és a szerveződő ellenzéknek köszönhetően – a nyolcvanas évek elejétől kezdve folyamatosan haladt előre, s a rendszerváltás után többé-kevésbé töretlenül folytatódott. Horvátországban viszont a liberalizálódás csak nem sokkal a választások előtt kezdődött, s a kilencvenes években erősen akadozott. Horvátországban a HDZ, amelyik az első három választás mindegyikén a parlamenti helyek mintegy 60%-át biztosította magának, egészen a legutóbbi, 2000 elején megtartott választásokig hatalmon maradt, s ráadásul egy rövid időszaktól eltekintve – amikor a háború miatt nemzeti egységkormány alakult – egyedül kormányzott. Emiatt fontos volt, hogyan alakul az ellenzéki pártok egymáshoz, illetve a HDZ-hez fűződő viszonya. Az ellenzéken belül előbb a Demokratikus Változás Pártja (a reformkommunisták) voltak a legerősebbek, míg a többi párt marginalizálódott. Később megerősödött a Horvát Szociál-

liberális Szövetség, s hol az egyik, hol a másik párt volt az ellenzék legfőbb ereje. Az ellenzéki pártok nem zárkóztak el teljesen a HDZ-vel való együttműködéstől. Egyrészt a reformkommunisták 1990-ben hajlandók voltak a HDZ-vel többé-kevésbé közösen kialakítani az új horvát alkotmányt. Emiatt egyes politológusok a többi párt jelentéktelenségét szem előtt tartva úgy vélték, hogy Horvátországban másfél-pártrendszer alakult ki. Másrészt némely pártok a helyhatósági választásokon egyes településeken szövetségre léptek a kormányzó párttal. Ugyanakkor az ellenzéki pártok megosztottak voltak, s 1998-ig nem voltak hajlandók szövetségre lépni egymással (mindenekelőtt a reformkommunistákat rekesztették ki). 1998-tól a helyzet fokozatosan megváltozott: az ellenzéki pártok felismerték az összefogás szükségességét, és 2000 elején legyőzték a számos okból amúgy is meggyengült HDZ-t.

Az elmondottak és a sokpártrendszer miatt Horvátországban még mindig nem világos, hogy milyen irányban fejlődnek a pártok. Bár vannak közöttük keresztény-konzervatív, liberális, nemzeti liberális és baloldali értékrendet vallók, egyelőre nem ezen értékrendek mentén szerveződtek meg, s így nem jött létre sem a kétpártisághoz, sem a három nagy blokk kialakulásához szükséges szerveződés. Igen valószínű, hogy az a szövetség, amely a 2000-ben megtartott választásokon azért jött létre, hogy legyőzze a korábbiakban túlságosan is erősnek bizonyult HDZ-t, az egészen közeli jövőben átalakul, talán szét is esik, a közöttük lévő viszonyok további alakulását azonban egyáltalán nem lehet megjósolni.

Szlovéniában a számos hasonlóság ellenére is másképp alakult a helyzet. Az 1990-es választásokon a DEMOS mellett a reformkommunisták, valamint a liberális demokraták pártja ellenzékbe szorult. A DEMOS a belső feszültségek miatt 1991 végén felbomlott, s ennek következtében a parlamenti erőviszonyok 1992 tavaszán átrendeződtek: a liberális demokraták az egykori DEMOS balszárnyának és a reformkommunisták támogatásával alakítottak kormányt. Ettől a váltástól kezdve 2001-ig Szlovéniában háromszor volt választás, s ezek után mindig a liberális demokraták adták az *egyébként változó politikai erőkből álló koalíciók vezető erejét*. A Liberális Demokrata Párt a nyolcvanas években gyorsan liberalizálódó szlovén KISZ-ből jött létre, és a kommunista rendszer egyik leghatározottabb ellenfele volt. Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy a pártban a liberális értelmiség mellett az egykori apparátcsikok éppúgy jelen vannak, mint a pragmatikus technokraták. Ezért ezt a pártot a FIDESZ, az SZDSZ és az MSZP egészen különleges keverékeként kell elképzelni. A párt, és az eddigi kormányok vezetője, Janez Drnovšek mindig arra törekedett, hogy a kormánykoalícióban a baloldal és a jobboldal képviselői is jelen legyenek. Ezzel egyrészt pártját középen tartotta, másrészt viszonylag széles manő-

vezései lehetőséghez jutott. A vele szemben álló pártok relatív gyengeségük, illetve belső megosztottságuk miatt – a 2000 májusától 2000 novemberéig terjedő időt leszámítva, amikor a jobboldal, két nem jobboldali képviselő segítségével, átrendezte a parlamenten belüli viszonyokat – nem tudták leváltani.

Szlovéniában – éppúgy, mint Horvátországban – még mindig nem alakult ki sem a kétpárti, sem a háromszatátú pártrendszer, bár az előbbi létrehozására a jobboldal kísérletet tett. Ennek bemutatását összekötöm a kultúrharc posztkommunista változatának leírásával.

A KULTÚRHARC POSZTKOMMUNISTA VÁLTOZATA

A kilencvenes évek jellemző vonása egyfelől az, hogy egy sor régebbi ellentét új összefüggésben jelent meg: a múltból a klerikálisok és liberálisok, a „fasiszták” és antifasiszták, a félmúltból a kommunisták és antikommunisták közötti törésvonalakat kell megemlíteni. Az új törésvonalak a nemzetiek/nemzetépítők és „nemzetietlenek/nemzetárulók”, valamint a privatizálók és a privatizáció vesztesei között húzódnak. Az egyes elemek gyakran egymásba torlódnak.

Horvátországban a diskurzust Tudjman politikája határozta meg. Ezzel kapcsolatban Sharon Fischer úgy véli, hogy e politikának három fázisát figyelhetjük meg. Az elsőben a horvátok mint az anyaországbeli szerbek áldozatai jelentek meg. Az ilyen módon megjelenített másik, a szerbség kezdetben, 1990 és 1992 között elegendő mozgósító erőt jelentett a választásokon szükséges győzelemhez. A második fázisban a horvátországi szerbek léptek elő a fő ellenséggé. Fischer nem tagadja azt a tényt, hogy Horvátország jelentős részét valóban megszállták a szerbek, ugyanakkor úgy véli, Tudjmanék a horvátokat egységesítő ellenségteremtés érdekében nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy a városi szerbek lojálisak voltak a horvát hatalom iránt, s őket is a lázadó vidéki szerbekkel együtt emlegették. Az erőteljes szerbellenes propaganda 1995-ig tartott, amikor is a horvát katonai támadások következtében a horvátországi szerbek többsége elmenekült. A harmadik fázisban az ellenzék lépett elő ellenséggé. Így lett a horvát ellenzék jelzője a „horvátellenes”, a „proszerb”, a „jugonosztalgikus”. Az ellenzék főleg 1995 után kapta meg ezeket a jelzőket, amikor a HDZ-nek a választáson nem sikerült elérnie a vágyott kétharmados többséget.¹⁵ Részben ehhez kapcsolódik, hogy a HDZ magának tulajdonította az államépítés dicsőségét, s azt állította, hogy a többiek, mindenekelőtt a reformkommunisták, nem vettek részt az államépítésben.

A HDZ-ben tapasztalható jelenségek (az egykori usztasa emigrációval felvett kapcsolatok, a Horvátországon belüli má-

sodik világháborús nosztalgiák, a Független Horvát Állam megteremtése stb.) miatt jól érzékelhető volt az usztasák és a kommunisták, valamint a liberálisok közötti törésvonal. A térség viszonyainak ismeretében nem tekinthető horvát sajátosságnak, hogy a kommunistákat is tömörítő HDZ időnként antikommunista diskurzust is folytatott. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni, hogy a helyzet következtében a kommunista-antikommunista törésvonal hosszú ideig az ellenzéken belül is megjelent, nehezítve így az ellenzék erőinek összefogását. Mivel 2000 előtt a privatizációt a HDZ irányításával hajtották végre, méghozzá úgy, hogy mindenekelőtt horvátok, azaz a HDZ-hez közelállók lettek az új tulajdonosok, számos hír látott napvilágot arról, hogy egyesek rövid idő alatt mesés vagyonokhoz jutottak. Így alakult ki a privatizálók és a privatizáció vesztesei között húzó-dó törésvonal. A tulajdonosok és a dolgozók közötti rokkani gazdasági törésvonal így sajátos érzelmi töltést kapott, ami miatt indokolt a kultúrharc által jelzett törésvonalhoz sorolni.

Szlovéniában 1988-ban kezdődött a szerbiai szerbekkel való szembenállás, ez azonban 1991 októberre, a jugoszláv hadsereg békés kivonulása után már csak nyomokban fedezhető fel, mindenekelőtt az újságok karikatúráiban és kommentárjaiban, a politikusok diskurzusából kiszorult. Szlovéniában az itt is megjelenő fasiszta-antifasiszta, kommunista-antikommunista törésvonal mellett erős a liberális-antiliberális, liberális-klerikális törésvonal. Ez „érthető” is, ha tudjuk, hogy ennek egyfelől a múlt századra visszanyúló előzményei vannak, illetve, hogy a kilencvenes évtizedet a liberálisok dominálták. A szlovénoknál a baloldal egy ideig megosztott volt, mivel a szociáldemokratává fejlődő reformkommunisták pártja mellett volt egy erőteljesebben antikommunista szellemiségű szociáldemokrata párt is. Ennek vezetője 1993-tól a már említett, Janez Janša. Ő a többieknél tudatosabban szerette volna a szlovén pártpaletta alakítani. Arra törekedett, hogy bebizonyítsa: Szlovéniában valójában nem sokpártrendszer van, s a pártrendszer nem is három osztatú, hanem csak két osztatú: a liberálisok és a reformkommunisták ugyanis egyazon töről fakadnak, s együvé is tartoznak, a többiek pedig, akiket ő az 1988-as szlovén tavasz örökösének tekintett, ugyancsak egy táborba tartoznak. Arra törekedett, hogy ezt a két táborat valóban egyértelműen ki is alakítsa. Ennek az is része volt, hogy a népszerű (egykori reformkommunista) köztársasági elnököt, Milan Kučant a kommunisták informálisan működő szervezetének vezetőjeként aposztrofálta, önmagát pedig – akit a jugoszláv kommunisták 1988-ban perbe fogtak, felgyorsítva így az ezzel szemben jelentkező szlovén demokratizálódást – a kommunisták áldozataként, s az 1988-as szlovén tavasz letéteményeseiként, ilyen módon perszonalizálva a kommunista-antikommunista törésvonalat. Mivel a két tábor kialakítása 1996-ig igyekezete ellenére sem sikerült, azt a többsé-

gi választási rendszer bevezetésével szeretne volna kikényszeríteni. A többi párt ellenállását látva, ezt népszavazással akarta elérni. Nem részletezem, hányféle módon próbálták ezt a liberális demokraták megakadályozni. 1996 decemberében azután különös helyzet alakult ki. A népszavazáson, amelyen a szavazásra jogosultaknak csak mintegy 38%-a vett részt, a három feltett kérdés egyike sem kapta meg a leadott szavazatok több mint 50%-át, igaz, ezen belül a legtöbben a többségi választási rendszerre szavaztak. A liberális demokraták úgy vélték, hogy a szavazás érvénytelen volt. Janšákék azonban az alkotmánybírósághoz fordultak. Lehetne ugyan az alkotmánybíróság ítéletét elemezve azon elmélkedni, hogy hány alkotmánybíró volt ilyen vagy olyan módon Janša-párti, tény azonban, hogy Janšának kedvező döntésük az alkotmány szövegét sajátosan értelmezte. Az alkotmány 90. szakasza szerint ugyanis: „A népszavazásra bocsátott javaslat akkor tekinthető elfogadottnak, ha a szavazáson részt vevő választók többsége szavazott mellette.”

A parlamentnek tehát meg kellett volna szavaznia a többségi választási rendszert, a liberális demokraták azonban úgy vélték, hogy őket mint parlamenti képviselőket semmi sem kötelezheti arra, hogy a lelkiismeretükkel ellentétesen szavazzanak. Az évekig tartó patthelyzet megoldását végül is a 2000. évi választásokkal kapcsolatos kényszer oldotta meg. A liberálisok és a baloldaliak ugyanis maguk mellé állították a kétpárti rendszertől, s az abban túlságosan is domináns szerephez jutó Janšától féltő jobboldali Néppártot. Janša ellenfelei a parlamentben az alkotmányt módosították, kimondva, hogy Szlovéniában arányos választási rendszer van. A parlament tehát egyrészt ezen a módon oldott fel egy (alkotmányos) válsággal fenyegető helyzetet, másrészt érvényesítette szuverenitását az alkotmánybírósággal szemben. A kétpárti rendszert Szlovéniában „erőszakkal” nem lehetett kikényszeríteni. Ez persze nem jelenti azt, hogy a továbbra is meglévő sokpártrendszer üdvös megoldás lenne.

A POLITIKAI INTÉZMÉNYEK

1990 és 1992 között mind a két köztársaság létrehozta az alapvető intézményeket. Az 1990-es választáson még mind a két köztársaságban a szocializmusból örökölt kollektív köztársasági elnökség és delegációs elven megválasztott háromkamarás parlament működött. Horvátországban 1990 decemberében, Szlovéniában pedig egy évvel később alkották meg a jogállamot megalapozó új alkotmányt. A horvát alkotmány a francia gyaakorlathoz hasonló félelnöki rendszert hozott létre, amelyet azonban a horvátországi állapotok (Tudjman elnök megmaradt a kormánypárt, a HDZ elnöke, és a párt statútuma szerint párt-

elnökként is jelentős volt a hatalma; Tudjman erősen autoriter személyiség volt stb.) sok politológus szerint erősen eltorzítottak, s ennek következtében autoriter rendszer alakult ki. Hozzá kell azonban tenni, hogy Tudjman sokáig nem csupán hívei között tett szert tekintélyre. Erről tanúskodik például az, hogy 1990-ben, amikor a parlamenti képviselők köztársasági elnökké választották (a későbbiekben közvetlen választás útján lett elnök), számos ellenzéki képviselő is részavazott. A függetlenségi háború vezetése ugyancsak segített tekintélye megőrzésében, s ebben játszott szerepét sok ellenzéki is elismerte. 2000 decemberében módosították a horvát alkotmányt, a köztársasági elnök jogkörét szűkebbre vonták, az elnök azonban még mindig szélesebb jogkörrel rendelkezik, mint szlovén kollégája, hiszen például jelen lehet a kormány ülésén és részt vehet a vitában stb. Szlovéniában a közvetlenül megválasztott államelnöknek lényegében csak reprezentatív funkciója van.

Mind a két köztársaságban aszimmetrikus kétkamarás parlamentet hoztak létre, a második kamara legfőbb hatásköre az, hogy a törvényhozó hatáskörrel bíró első kamarát kötelezheti az elfogadott törvények újratárgyalására. Szlovéniában 1993-ban komoly vita folyt ugyan arról, hogy meddig terjedhet ki a második kamara hatásköre, de a jogi helyzet változatlan maradt. Horvátországban a 2001. április 24-én elfogadott alkotmánymódosítás beszüntette a második kamara munkáját, de nem mondta ki egyértelműen, hogy megszüntette a második kamarát(!). A második kamara megszüntetésére irányuló kormányzati törekvést nem csak az ebben többséggel rendelkező HDZ, de számos, a HDZ-vel nem rokonszenvező politológus is bírálja. Mindkét országban törvény biztosítja az őshonosnak tekintett kisebbség parlamenti képviseletét.

Amíg Horvátországban a végrehajtó hatalomnak van központi szerepe, s ennek vannak hagyományai is, Szlovéniában a parlament rendelkezik igen kiterjedt felhatalmazással. A megegyezésre törekvés a parlament munkájában is érzékelhető. A szlovén helyzet megítélésének írásom szempontjából fontos érdekessége, hogy ugyanaz a szerző szlovénül megjelent írásában a korporatív-önkormányzati elveken alapuló konszenzuális hagyományok 100 éves meglétéről beszélt – s ebben az összefüggésben szólt arról, hogy a szlovénok egalitáriusak és nem igazán fogadják el a többségi elv érvényesülését –, angol nyelvű tanulmányában viszont már csak az öngazgatásos szocializmus művi konszvezuskényszerét emelte ki, s nem szólt arról, hogy a szlovénok idegenkednének a többségi típusú döntésektől. Igaz, mindkét írásában érzékeltette, hogy a politikai kultúra bizonyos értelemben vett fejletlenségéről van szó.¹⁶

Az 1990-ben beiktatott új hatalom mind a két köztársaságban számos bírót leváltott. Úgy tűnik, hogy Szlovéniában a bíróságok ennek ellenére sincsenek kitéve politikai nyomásnak, hi-

szen a 8 évi liberális kormányzás után 2000 nyarán kormányra került jobboldal igazságügyminisztere azt állította, hogy Szlovéniában 1991 óta függetlenek a bíróságok. Horvátországban a politikai harcok egyik csúcspontjának tekinthető 1996-os év egyszerre adott példát a bíróságok függetlenségére és a hatalom nyomásgyakorlására: áprilisban az alkotmánybíróság elutasította a kormány azon határozatát, amellyel fölосzlatta az ellenzéki zágrábi önkormányzatot, novemberben azonban a legfelsőbb bíróság elnöke azt állította, hogy azért távolították el posztjáról, mert nem volt hajlandó a bíróságot a rezsim szolgálatába állítani.

Az elektronikus média és a központi lapok irányítóit mind a két országban leváltották az 1990-es választások után. A központi elektronikus média vezetőit mind a két országban ugyancsak politikai megfontolások alapján nevezik ki – mind a mai napig. A horvát média helyzete miatt gyakoriak a kritikák. Nem csupán az volt a probléma, hogy egyes újságok ellen bizonyos Tudjman illetlenül kritizáló cikkek miatt bírósági eljárást indítottak, de még inkább az, hogy Tudjman – igaz, hogy Horvátország függetlenségének állítólagos ellenségeiről szólva – elítélte azokat a „pseudodemokratikus csalókat, akik az emberi jogokról és a médiaszabadságról szóló nagy történetekkel traktálnak minket”.¹⁸ Bár a külső megfigyelők nem szokták kritizálni a média szlovéniai helyzetét – igaz, az utóbbi időben szóvá teszik, hogy vannak jelei az öncenzúrának –, a jobboldali szlovén értelmiségiek és politikusok (Janez Janša) úgy vélik, hogy valójában nem valósult meg a média pluralizálása, s a sajtó egyetlen politikai opció, a posztkommunista kontinuitás (értsd a liberális demokráta) szolgálatában áll. Tény, hogy Szlovéniában évek óta nincsen ellenzéki (jobboldali) napilap, s összesen két hetilap áll a jobboldal rendelkezésére. Szerintem azonban a jobboldal alábecsüli annak mértékét, és élességét, ahogy a napilapok és a liberális szlovén hetilap, a Mladina a (liberális) kormányzatot kritizálja.

A NEMZET- ÉS ÁLLAMÉPÍTÉS, VALAMINT A KISEBBSÉGI KÉRDÉS

Az állam- és a nemzetépítés, illetve a többségi nemzet demokráciafelfogása szempontjából egyaránt alapvető fontosságú a többségi nemzet tagjai, valamint a két köztársaság területén élő, de nem a többségi nemzethez tartozók közötti törésvonal.

Szlovéniában az 1991-es népszámláláskor a lakosságnak körülbelül tíz százaléka nem vallotta magát szlovénnek. Közülük az őshonosnak elismert mintegy háromezer olasz és a több mint nyolcezer magyar – akik már a titói Jugoszlávia idején is rendelkeztek kisebbségi joggal – az önálló Szlovéniában is szé-

les körű kisebbségi jogosítványokhoz jutott, amelyeket részben az alkotmány, részben a különböző törvények (önkormányzati törvény, oktatási törvény stb.) biztosítanak (lásd mindenképp a szlovén alkotmány 64. szakaszát). Volt azonban probléma is. Az új szlovén alkotmány 3. szakasza szerint „Szlovénia valamennyi állampolgárának állama, amely a szlovén nép tartós és elidegeníthetetlen önrendelkezési jogán alapul”. Az őshonos kisebbségek szempontjából ez a formula kedvezőbb ugyan annál, mint amit az új alkotmány tervezete tartalmazott – amely szerint a „Szlovén Köztársaság szuverén állam, amely a szlovén nép elidegeníthetetlen önrendelkezési jogán alapul” –, de kevesebb annál, mint ami az 1974-es szlovén alkotmány első szakaszában szerepelt. Ott ugyanis a szlovén nép mellett név szerint is megemlítették a magyar és az olasz nemzetiséget, ezek tehát akkor név szerint is államalkotónak minősültek. A kisebbség képviselői ebből az egy szempontból az új alkotmányt visszalépésnek tekintették. A két kisebbség arra törekedett, hogy minél több, és főleg minél biztosabb jogokat szerezzen magának, de semmilyen módon sem kérdőjelezte meg a többségi nemzet önállóságra irányuló törekvését.

Az őshonos kisebbségek és a többségi nemzet képviselői között lényeges összetűzések és nézeteltérések nem voltak, a néhány kisebb incidens közül viszont az egyik több szempontból is figyelemre méltó. Néhány politikus az alkotmánybírósághoz fordult annak érdekében, hogy a kisebbségi jogok egy részét vonják vissza. Az egyik javaslatuk azt célozta, hogy korlátozzák a kisebbségi parlamenti képviselők jogait. Alkotmányellenesnek tekintették ugyanis azt, hogy a kisebbségi képviselők az ország valamennyi ügyében ugyanolyan joggal szavaznak, mint a többségi képviselők, szerintük ugyanis a kisebbségi képviselőknek csak a kisebbséget közvetlenül érintő ügyekben lenne szabad szavazniuk. A szlovén alkotmánybíróság azonban ezt (és néhány más, a kisebbség jogait csökkentő javaslatot) 1998. február 12-én elutasította. Ez azért igen figyelemreméltó, mert az 1996 novemberében megtartott parlamenti választáson kiderült, hogy adott esetben a politikai pártok számára sorsdöntő lehet a két kisebbségi képviselő szavazata. Ekkor ugyanis a jobboldalinak tekintett pártok a kilencven tagú parlamentben pontosan negyvenöt helyet szereztek. Ha a kisebbségi képviselőknek nem lett volna szavuk a kormányfőjelölt kiválasztásában és a koalíció kialakításában, a jobboldal alakíthatott volna kormányt. Mivel a kisebbségi képviselők minden kérdésben teljes jogú szavazattal rendelkeztek és a jobboldal egyes képviselőinek korábbi magatartása miatt nem voltak hajlandók a jobboldalt támogatni, az nem alakíthatott kormányt.

Külön probléma volt azon szlovéniai lakosok helyzete, akik a hatvanas évektől kezdve munkahelyet keresve telepedtek le Szlovéniában. Az ő megjelenésük részben okozója volt a szlovén

nacionalizmus nyolcvanas évekbeli fellángolásának. Egyesek attól tartottak, hogy a délről érkező „vendégmunkások” bevándorlása következtében – különösen, ha az nagyobb ütemben folytatódik – csökken a szlovénok saját köztársaságán belüli súlya. Az 1990-ben megtartott választáson az albán és a szerb „vendégmunkások” saját szervezeteikkel indultak, de ezen a módon nem tudtak képviselőt juttatni a parlamentbe. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy a nemzetileg is megosztott „vendégmunkások” semmilyen értelemben sem képeztek egységet. A szlovén törvényhozás egy 1991-ben elfogadott liberális állampolgársági törvénnyel rendezte a „vendégmunkások” helyzetét. Mindazok, akik 1990. december 23-án Szlovéniában bejelentett lakóhellyel rendelkeztek (több mint 160 ezer emberről van szó), egyszerű eljárással megkapták az állampolgárságot, kisebbségi jogokhoz azonban nem juthattak. Bár a „vendégmunkások” helyzete ilyen módon rendeződött (döntő többségük a jobb élet reményében inkább asszimilálódni akar, és nem követel külön kisebbségi jogokat), meg kell említeni a szlovén nacionalisták törekvéseit is. Ez ugyanis arra utal, hogy a domináns nemzetépítő elit egyes képviselői és a „bevándoroltak” között létezik egy nem túl éles, de kitapintható törésvonal. 1991–92-ben a jobboldal egyes képviselői szaváztették, hogy bizonyos szférákban – mindenekelőtt a kultúra területén – túl sok a nem szlovén, és azt is nehezményezték, hogy ezeknek egy része nem is tud szlovénül. Egyesek azt is érzékeltették, hogy ezek az „idegen” elemek veszélyeztethetik a szlovén érdekeket; a szlovéniai szerbek egy csoportja például a föderáció jugoszláv föderáció fenntartása és a szocializmus mellett foglalt állást. Komolyabbra fordult a helyzet, amikor egyes politikusok népszavazáson csökkenteni szerették volna azok számát, akik az említett törvény alapján szlovén állampolgársághoz juthatnak. 1992-ben pedig a negyedik legerősebb pártként jutott a parlamentbe az idegenellenességre építő Szlovén Nacionalista Párt. A párt „kipukkadt” ugyan, mégis nehezen bár, de azóta is bejut a parlamentbe ez, illetve a mindennapok néhány itt nem elemzendő eseménye, s néhány kritikusan gondolkozó szlovén értelmiségi állásfoglalása azt mutatja, hogy a xenofóbia jelen van a szlovén társadalom életében.

Mindez sokkal nagyobb problémát és markáns törésvonalat jelentett és jelent Horvátországban a következők miatt. A horvátországi szerbek mint az egykori határőrvidék lakosai mindenképpen őslakosnak számítanak. Létszámuk meghaladta Horvátország lakosságának 12%-át. A szerbek számára Jugoszlávia jelentette azt az államot, amelyben ők nem egyszerűen az államalkotó nemzetek egyike voltak, hanem a legnagyobb lélekszámú nemzet, a domináns nemzet tagjai is. Ők tehát Jugoszlávia egyetlen sarkában sem tekintették magukat kisebbségnek. Az 1990-ben megválasztott új horvát hatalom azonban rész-

ben azt kívánta, a szerbek fogadják el, hogy Horvátországban ők ugyanolyan kisebbség, mint például a horvátországi magyarok vagy a szlovénok, részben bizonyos mértékig külön kezelte a szerb kisebbség ügyét. A szerbek tehát domináns nemzeti létből alávettett nemzetiséggé váltak. Ezt tükrözi Tudjman elnök azon kijelentése is, hogy Horvátország a horvátok nemzetállama. Hasonlóképpen, de árnyaltabban fogalmaz a horvát alkotmány preambuluma, amely szerint Horvátország a horvát nép nemzetállama, valamint a más nemzetekhez és kisebbségekhez tartozó állampolgárainak állama. A horvátok azon törekvése pedig, hogy Jugoszláviát szuverén államok szövetségévé alakítsák át, a szerbek szemszögéből az említett alávetés véglegesítését, az anyaországbeli szerbektől való elszakítást jelentett. Ráadásul ezen, a szerbek és a horvátok közötti törésvonal részben más törésvonalakkal is egybeesett. A horvátországi szerbek ugyanis „túlreprezentáltak” voltak a párttagok, illetve a fegyveres testületek tagjai között. Az a tény, hogy az egykori határőrvidék szerbjei szívesen álltak be a fegyveres testületekbe, egyáltalán nem tekinthető furcsának, különösen akkor nem, ha tudjuk, hogy például a szerb lázadásban élenjáró knini körzet természeti adottságai szinte semmiféle komolyabb munkalehetőséget nem kínáltak. Ami pedig a párttagságot illeti, egy szerb értelmiségi úgy vélekedett, hogy ez az összjugoszláv szervezet valamilyen kapcsolatot jelentett a Jugoszlávia-szerte szétszórt szerbek között. Természetesen ezek az emberek nem utasították vissza az ezekkel együtt járó kedvezményeket és privilégiumokat.

A győztes párt tagjaival külön nehezítette az együttműködést, hogy a horvátországi szerbek többsége számos megfontolásból a horvát reformkommunistákra szavazott. A szerbek számára az új horvát hatalom az egykori usztasa hatalom újbóli megtestesülését jelentette, s ezzel a különböző egyéb érdekek mentén húzódó törésvonalak erős érzelmi töltést kaptak. A szerbek ilyen érzelmei egyfelől bizonyos reális tapasztalatokra épültek, másfelől erősen túldimenzionáltak voltak. Érthető, hogy erős fenntartásaik és félelmeik voltak, hiszen nem csupán azt tapasztalták, hogy a horvátok egy része újraértékeli a második világháborúban történt eseményeket, amelyeknek számos szerb áldozata is volt, de azt is, hogy a viszonylag kis Horvát Jogpárt tagjain kívül a választásokon győztes HDZ egyes tagjai szintén szerb ellenes kijelentésekre ragadtatták magukat. A párt elnöke, Franjo Tudjman 1990 tavaszán úgy nyilatkozott, nagyon örül annak, hogy a felesége se nem szerb, se nem zsidó. Mindezek miatt azután könnyű dolga volt a szerb „anyaországbeli” nacionalizmusnak, amely azt ígérte, hogy megvédi a horvátországi szerbeket. Ezen a ponton ismét meg kell említeni, hogy a horvátországi szerbeket is „kettéosztja” egyfajta törésvonal: a nagyvárosi szerb lakosság nem azonosult a vidéki szerbek radikális követeléseivel, akik autonómiát követeltek maguknak. A

horvátok állami önállóságra irányuló igénye, illetve a szerbek autonómiakövetelése mentén ütközött össze a horvátoknak az államalkotó nemzet nevében megfogalmazott nemzet-erősítő/nemzetépítő nacionalizmusa (a miloševići hódító jellegű politikával szemben védekező jellegű, nemzeti-populista nacionalizmus), a szerb nemzeti kisebbség nacionalizmusa és a szerbiai anyaország nacionalizmusa.¹⁹ A horvát vezetés nem ismerte fel: az adott körülmények között nem törekedhet arra, hogy Horvátországot a horvátok nemzetállamaként hozza létre, amelyben a szerbek csupán könnyen leszavazható kisebbséget jelentenek. Kihagyták azt a lehetőséget, amit a szerbek társ-nemzetként való beemelése jelenthetett volna. Ez még akkor is igaz, ha sejtjük, hogy az anyaországi nacionalizmus által hergelt horvátországi szerbek nacionalizmusának valószínűleg ez az ajánlat is túl kevés lett volna. A három említett nacionalizmus következménye lett az 1991-ben kitört háború, amely véglegesen csak 1998. január 15-én zárult le.

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ VISZONYA

Rokkan ugyancsak fontos törésvonalnak tartja a nemzetállam és az egyház közötti konfliktust. Az új horvát és szlovén nemzetállam esetében persze éppenséggel fordított a helyzet, mint a Rokkan által elemzett példákban, hiszen most nem az államnak kell megszabadulnia az egyházak tradicionális túlsúlyától, hanem éppen fordítva. A kommunizmus bukása után az egyház sem szervezeti, sem ideológiai szempontból nem volt alárendelve a kommunista állam apparátusának. A kérdés az volt, hogy alakul az új államhatalom és az egyházak viszonya, melyiküknek milyen szerep jut az erkölcsi és közösségi normák alakításában, az oktatásban. Ez részben a jogállamiság megteremtésével, részben a parlamenti pártok törekvéseivel függött össze. Ennek köszönhető, hogy bár az 1991-es népszámlálás adatai szerint a lakosság mindkét köztársaságban közel azonos arányban, mintegy 72%-ban vallotta magát római katolikus vallásúnak, az állam és az egyház közötti viszonyban a két ország között a hasonlóságok mellett komoly különbségek is vannak. Ez már az alkotmányok megalkotásában is megmutatkozott. Mind a két alkotmány tiltja a vallási gyűlölet és türelmetlenség szítását, s mindkettő az állam és az egyházak szétválasztását. Ami viszont a konkrétumokat illeti, a szlovén alkotmány erőteljesebben magán viseli a felvilágosodás szellemiségéből eredő megfontolásokat. Az oktatással kapcsolatban a szlovén alkotmány 41. szakasza csupán annyit mond, hogy „a szülőknek joguk van gyermekeiknek olyan vallási és erkölcsi nevelést biztosítani, amely megfelel saját meggyőződésüknek”. A horvát alkotmány 40. szakasza kimondja ugyanezt, 41. szakasza pedig ennél konk-

rétabban fogalmaz, és nem is az állampolgár, hanem az egyház szempontjai felől közelíti meg ezt a kérdést: „Az egyházi közösségeknek a törvényekkel összhangban jogukban áll vallási szerződéseket nyilvános megtartani, iskolákat, tanintézeteket, egyéb intézeteket, szociális és jótékonyági intézményeket alapítani, ezeket irányítani, s tevékenységükben élvezik az állam védelmét és segítségét.”

Az, hogy mindezekben mennyire tükröződnek az egyes politikai pártok, illetve (részben) a mögöttük álló társadalmi csoportok elképzelései, parlamenti ereje, jól nyomon követhető az állam és az egyház közötti viszony további alakulásán, illetve például a szlovén alkotmány 55. szakasza körüli vitában. Ez a szakasz ugyanis kimondja, hogy „gyermekei megszületéséről mindenki szabadon dönt”. (Ilyen szakasz a horvát alkotmányban nem szerepel.) Szlovéniában a vallási kérdésekben tradicionális álláspontot elfoglaló, s ezért az abortuszt ellenző pártok hosszas ellenkezés után végül is részben engedtek, részben pedig egyszerűen nem volt erejük ahhoz, hogy megakadályozzák az említett pont elfogadását.

Az állam és az egyház közötti viszony alakítása a későbbiekben is eltért a két ország között. A kapcsolatokat több szinten érdemes vizsgálni. A horvátországi helyzet egyik érdekessége, hogy miközben Tudjman elnök személyesen is igyekezett jó kapcsolatokat kialakítani az egyházi vezetőkkel, a viszony elmentmondásosan alakult. Egyes egyházi vezetők jóváhagyták és támogatták Horvátország önállóságra irányuló politikáját, ugyanakkor voltak, akik elítélték a másként gondolkodókkal szembeni magatartást, szóvá tették a szerbekkel szemben elkövetett jogtalanságokat is. És ami a legfontosabb, 1994-től kezdve kifogásolták a horvát kormány Bosznia-Hercegovina irányuló politikáját, s állást foglaltak Bosznia-Hercegovina szuverenitásának megőrzése mellett. A Glas koncilia című egyházi lap pedig számos esetben kritizálta a Horvátországban kialakult szociális viszonyokat, egyesek gyors és bizonytalan eredetű meggazdagodását. Emiatt az „ellenzéki” magatartás miatt a HDZ jobbszárnya több ízben élesen támadta a lapot. Az egyház ellenzékiisége azonban nem szűnt meg, sőt ezeket a kifogásokat Franjo Kuharić zágrábi érsek a legmagasabb állami méltóságok jelenlétében mondta ki 1996-ban a karácsonyi szentbeszédében. Hozzá kell persze tenni, hogy ezekben a kérdésekben a horvát egyházon belül sem volt egység, s nem mindenki osztotta Kuharić és társainak kritikáját.¹⁹ Azért sem, mert az egyház ebben az időben több területen erős befolyáshoz jutott. A horvát iskolákban a hittan az alkotmánynak megfelelően választható tantárgy lett. A Vatikán és Horvátország között komoly tárgyalások voltak, s 1995 októberében Tudjman elnök a HDZ irányultságát a kereszténydemokrata-keresztényszocialista szellemiségben jelölte meg.²⁰ A Vatikán és Horvátország három meg-

állapodást kötött egymással. Az 1996. december 19-én megkötött kulturális és oktatási megállapodás a horvát alkotmányra hivatkozva kimondja, Horvátország biztosítja azt, hogy a hittan az iskola előkészítőktől a középiskoláig bezárólag azok közé a tanrendbe felveendő tantárgyak közé tartozik, amelyek közül a tanuló bizonyos általa választottakat köteles felvenni. Az egyezmény azt is kimondja, hogy „a nyilvános iskola-előkészítőkből és az iskolákban, beleértve a felsőfokú tanintézeteket is, az oktatási-nevelési rendszer tekintetbe fogja venni a keresztény etika értékeit”. A megállapodás értelmében a katolikus hittant az egyház által elfogadott hitoktatók tanítják, a tananyagot pedig az egyház állítja össze.

Az egyház alkotmányban is elismert működési tevékenységének biztosítása érdekében a horvát egyház nem kívánt osztrák vagy német mintára (általánosan érvényes) egyházi adót bevezetni. 1998. december 14-én lépett érvénybe a Vatikán és Horvátország közötti gazdasági kérdésekről szóló megállapodás. Eszerint a Horvát Köztársaság kötelezte magát, hogy az egyháznak visszaadja azt a vagyont, amelyet a kommunista hatalom elvett tőle, s amelynek visszaadását a törvények lehetővé teszik. Ha a vagyont nem lehet természetben visszaadni, akkor az egyházat kárpótolják. 2000 májusában az év elején megválasztott reformkommunista kormányfő, Ivica Račan, a Vatikánban köszönetet mondott a pápának a Horvátország önállóságához nyújtott segítségért és ígéretet tett arra, hogy kormánya tiszteletben fogja tartani a Vatikán és Horvátország között aláírt megállapodásokat. Mindez azt jelenti, hogy voltak ugyan olyanok, akik kifogásolták az egyház abortusszal és eutanáziával kapcsolatos nézeteit, de Horvátországban nem bontakozott ki komolyabb vita, kultúrharc az egyház társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban.

Egészen másképp alakult ez Szlovéniában, ahol az elmúlt évtizedben, különösen annak második felében igen éles harc bontakozott ki mindezekről a kérdésekről. Szlovénia elnöksége 1990. március 5-én, tehát még a választások előtt nyilatkozatot adott ki a nemzeti és állampolgári megbékélésről, s ebben érintették az egyházat ért sérelmeket is. Az egyházi vezetők 1990. március 13-án erre igen kedvező választ adtak. 1991 novemberében elfogadták a kárpótlási törvényt, amelynek 14. szakasza szerint az egyházak visszakapják az elvett vagyont. Meglepő, hogy a törvény elfogadása körül ekkor nem voltak éles harcok ezek csak 1992-ben indultak meg, amikor megkezdődött a kárpótlási törvény végrehajtása. Sokakban ekkor tudatosott, hogy az egyház ezen a módon hatalmas vagyont kaphat vissza, ami miatt a befolyása is megnő majd. A liberálisan gondolkodó értelmiségiek egyike akkor azt állította, hogy „a kárpótlási törvény elfogadása előtt az egyháztól olyan nyilatkozatokat hallottunk, hogy az egyház nem követeli vissza az egykori nagybirto-

kokat és az erdőket, most pedig sokasodnak az elvett vagyon visszaadását igénylő követelések, és amikor majd minden összegyűlt, empirikusan megállapíthatjuk, hogy az egyház valójában mindent visszakövetel". A szerző kifogásolta az egyházi tévéadások jellegét, és azt, hogy a jobboldali politikusok némelyike a szlovénság rekatolizációjáról beszél. Szóvá tette, hogy most újból az egyetlen igazságról szóló tétel lett közbeszéd tárgya, csak éppen a kommunizmus helyett egy ellenkező irányú igazságról szólnak, s hogy szerinte az egész politikai élet klerikalizálására törekszenek.²¹ A cikknek nem kis része volt abban, hogy az egykori DEMOS parlamenti képviselőinek baloldali-liberális része megvonta a bizalmát az akkori miniszterelnöktől, s hatalomra segítette a Drnovšek vezette liberális demokratákat. Drnovšek 1992 őszén ennek ellenére azt ígérte: arra törekszik, hogy megegyezésre jussanak az egyházi vagyon kérdésében.

1992 óta az állam és a katolikus egyház képviselői egyes bizottság keretében igyekeznek megoldani a problémákat. Bár számos kisebb jelentőségű ügyet sikerült megoldani, s a vezető szlovén politikusok arra is törekedtek, hogy jó viszonyt alakítsanak ki a Vatikánnal, az egyházzal alapvető megállapodásokat nem kötöttek meg. A kárpótlási törvény ügye (és nem csupán az egyházi vagyon kérdésében) olyannyira nem mozdult el a holtpontról, hogy azt még az Európai Unió éves országjelentései is kifogásolják. Az említett egyes bizottság nem tudott megállapodásra jutni a hitoktatás kérdésében sem. Az 1996-ban elfogadott általános iskolai törvény kötelezővé teszi ugyan, hogy a szabadon választható tárgyak között szerepeljen a vallásokról és az etikáról szóló világi jellegű tantárgy, nem rendelkezik azonban a hittantanításról. Ez nem véletlen, hiszen az oktatási tárca a liberális demokraták kezében volt, és a miniszter, számos párttársa támogatása mellett elutasította az iskolai hitoktatás lehetőségét. Hittant jelenleg a négy egyházi gimnáziumban, valamint az egyház hitoktatásra kijelölt létesítményeiben tanítanak. Ez utóbbit vidéken a bérálás előtt álló gyerekek mintegy 80 százaléka látogatja, a városokban ez az arány sokkal kisebb. 1999-től kísérleti jelleggel lehetővé tették a kilencosztályos általános iskolai oktatást, s ezekben az iskolákban a választható tantárgyak egyike a hittan is.²² Az egyház újabban ennek a gyakorlatnak a kiterjesztését javasolja: legyen a hittan minden iskolafajtában a választható tárgyak egyike, amit a plébánián oktatnak.

Az 1997 márciusában nyugdíjba vonuló elődje helyére kinevezett ljubljanei érsek, Franc Rode hivatalba lépésével új korszak kezdődött az állam és az egyház viszonyában. Az új érsek nem csupán az egyházat konkrétan érintő kérdésekben (hitoktatás, egyházi vagyon stb.) lépett fel elődjénél sokkal határozottabban, de politikai kérdésekben is véleményt nyilvánított. Ez-

zel a múlt századi kultúrharcra emlékeztető küzdelem kezdődött el Szlovéniában. Rode 1999 augusztusában úgy nyilatkozott: az állam nem hagyja, hogy az egyház teljesítse küldetését, teljes erejéből korlátozza azt, hogy a nyilvánosságot az ateista messianizmus hatja át, s hogy a marxizmus helyét a vallástalan liberalizmus vette át, ami a legjobban a tömegtájékoztatásban érzékelhető, s hogy az iskolákat is a liberalizmus szelleme hatja át.²³ A liberálisok és a baloldal egy része viszont azt állítja, hogy a szlovén egyház az ember egészségét szeretné kisajátítani, az egész társadalom átformálására törekszik. 1998-ban megkezdtek a Vatikánnal megkötendő megállapodás előkészítését. Drnovšek kormányfő 1999-ben arra törekedett ugyan, hogy azt akár bizonyos engedmények árán is, de megkösse a Vatikánnal, ám a liberális demokraták egy része és a baloldali politikusok a leghatározottabban elutasították a megállapodástervezet bizonyos pontjait. A politikusok mellett egy volt alkotmányjogász is kifogást emelt. Mindenekelőtt azt utasították el, hogy a megállapodástervezet a kánonjogot bizonyos értelemben a szlovén törvények fölé helyezze.

Ennek következtében állóháború alakult ki. 2001 elejére a helyzet annyit változott, hogy a liberális demokraták elfogadták a kormányfő azon törekvését, hogy a katolikus egyház helyzetét mielőbb rendezni kellene. Továbbra is hangoztatják ugyan, hogy a Vatikánnal történő megállapodás nem állhat szemben a szlovén törvényekkel, de úgy vélik, hogy ez a szlovén külpolitika kiemelt feladata, már csak azért is, mert ez az euroatlanti integráció szempontjából is fontos. A baloldal viszont úgy gondolja, hogy a megállapodás megkötése nem tartozik a szlovén külpolitika prioritásai közé, kételkednek ugyanis abban, hogy a megállapodás hiánya befolyásolja az integrációt. Az ilyen módon kialakult patthelyzetben a szlovén kormány – annak érdekében, hogy lezárja az ebben az ügyben kialakult jogi vitákat – 2001 áprilisában az alkotmánybírósághoz fordult.

A REGIONALIZMUS KÉRDÉSE

Rokkan törésvonal-elméletének egyik fontos szempontja a centrum és a periféria között húzódó ellentét, amely egyúttal, legalábbis a fejlődés bizonyos fokán bizonyos kulturális szembenállást is tükrözhet. Ez az ellentét a máig erős regionális tudattal rendelkező horvátok és szlovénok körében is megfigyelhető volt, ám a problémát nem szabad túldimenzionálni. A tradicionális kultúra több eleme, mindenekelőtt különböző népzenei együttesek tévébeli szereplése, révén ma is a mindennapok része. Mindkét országban vannak olyan parlamenti pártok, amelyek képviselik a hagyományos paraszti értékeket, és ez bizonyos mértékig az „igazi horvátság” és az „igazi szlovénság” szinonimájaként is szerepel. A választásokon mind a két köztársas-

ságban indultak regionális pártok. Ezek a pártok Szlovéniában sohasem jutottak be a parlamentbe, Horvátországban viszont 1992-től mindig voltak regionális pártok a parlamentben, igaz, valamely koalíció részeként. A HDZ jobbszárnya nem rejtette véka alá, hogy a regionális pártokat veszélyesnek tartja az ország területi integritása szempontjából, s szeretne volna őket eltüntetni a horvát politika életből. A HDZ Mesić vezette „bal-szárnya” szerint viszont a regionális pártok fontos problémákra mutatnak rá, s ezért törekedni kell a velük való megegyezésre. A döntő szót kimondó Tudjman azonban a jobbszárny véleményét fogadta el.²⁴ Ezért azután, bár a különböző tudományos tanácskozásokon gyakran szó esett a régiók szerepéről és jelentőségéről, a zágrábi politika nem támogatta a regionalizmus gondolatát. A regionális pártok közül mindenekelőtt az Isztriai Demokrata Párt tevékenysége váltott ki vitákat. Ez a párt ugyanis az Isztrián élő olaszok érdekeit is képviselte, s ezért komoly vitába keveredett a HDZ-vel. Az isztriai önkormányzat 1994-ben elfogadott statútumát a HDZ az alkotmánybíróság elé utalta, amely megállapította, hogy a statútum 18 pontja ellentétben áll az alkotmánnyal. Ezek közé tartozott az a pont is, amely lehetővé tette az olasz nyelv használatát a helyi önkormányzat szerveiben. Az isztriaiak az alkotmánybíróság eme döntését nem vették figyelembe, hanem kivárták a politikai viszonyok változását. 2000-ben a győztes koalíció részeként bekerültek a parlamentbe, s 2001. április 9-én elfogadott statútumuk Isztriában a horvát mellett az olasz nyelvet is hivatalossá tette. A központ gyorsan és határozottan reagált. Az igazságügyi minisztérium érvénytelenítette az újból elfogadott statútum 10 pontját, köztük az olasz nyelvre vonatkozót is. Ivica Račan kormányfő úgy nyilatkozott, hogy a statútum elfogadása politikai szempontból káros volt, s csak kárára van az isztriaiaknak. Még keményebb volt a Horvát Parasztpárt elnöke, aki a parlament elnöki funkcióját is ellátja. Ő azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben az Isztriai Demokrata Párt nem vonja vissza a statútumot, a pártot ki-dobják a koalícióból.

Nem sokkal jobb a helyzet Szlovéniában sem, pedig ott a nyolc éve hatalmon lévő vezető kormánypárt szavakban nagyon is kiáll a regionalizmus mellett. 1992-es választási programjuk szerint a liberális demokraták régiók Szlovéniáját akarják létrehozni, ellenzik, hogy Szlovéniát unitárius elvek alapján szervezzék meg. A program szerint a kulturális, valamint az etnikai-regionális változatosság miatt Szlovéniát nem lehet egy központból irányítani. A politikai gyakorlat azonban egészen mást mutatott. Az önkormányzati törvény alapján számos kis település jött létre, de nem jöttek létre a tartományok vagy régiók. A regionalizmus hívei szerint a túl sok kis település létrejötte épenséggel a centralizmusnak kedvez, hiszen a kis településeknek nincs erejük ahhoz, hogy ellenálljanak a központ nyomásá-

nak. A vitákban felmerült, hogy a kis területű Szlovéniát értelmetlenség regionalizálni, hiszen az egész ország nem nagyobb, mint egy európai régió. Egyesek attól tartottak, hogy az ország regionalizálása esetén a határ menti régiók esetleg szorosabb kapcsolatot tartanak majd néhány határon túli (gazdasági, politikai) központtal (Trieszttel, Grazcal), mint Ljubljánával. Ezáltal pedig nem csupán Ljubljana befolyása csökkenhet majd, de veszélybe kerülhet a nemzetállam is. 2001 elején azonban a kormány szeretné felgyorsítani az euroatlanti integráció folyamatát, s ezért ismét nagyobb hangsúlyt kapott az, hogy Szlovéniát, valószínűleg nyolc régió kialakításával, olyan eurokonform országgá kell tenni, amelyik a gyakorlatban is megvalósítja a szubszidiaritás elvét.

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS AZ INTEGRÁCIÓ PROBLÉMÁJA

Horvátország és Szlovénia többek között abban a reményben lépett ki Jugoszláviából, hogy önállóan gyorsabban teljesíteni tudja majd az integrációs feltételeket. A két köztársaság közvéleményében erős volt a nyugat-európai irányultság. Úton az önállóság felé, majd 1991-ben, az önállóság kikiáltásakor szembe kellett nézniük azzal a ténnyel, hogy az Európai Unió nem kívánja Jugoszlávia felbomlását, s hogy ennek érdekében még akkor sem támogatja az új nemzetállamok létrejöttét, ha számára is világos volt, hogy az ország fő politikai erejének tekinthető Milošević nem kívánja teljesíteni az Európai Unió demokráciával és jogállamisággal kapcsolatos elvárásait. A két ország azt remélte, hogy a függetlenség kikiáltása után ennek ellenére gyorsan integrálódhat majd Európába. Ebben a reményben mindenekelőtt Horvátországnak kellett csalódnia, hiszen csak az 1995 végén megkötött daytoni szerződés után kezdődött meg igazán a konszolidáció. Ráadásul a Tudjman-féle rezsim még ekkor sem volt hajlandó teljesíteni az Európai Unió néhány fontos elvárását, ezért az uniós tárgyalások csak igen lassan haladtak előre. Ezek miatt, és a privatizációs törvény lassú elfogadása miatt a külföldi befektetők sem érdeklődtek túl nagy számban Horvátország iránt. Így a globalizáció számos kérdése eddig inkább csak mellékesen érintette a horvátokat. A szállítással és az informatikával foglalkozó szakembereken kívül először a szélsőjobb figyelt fel a globalizációra. Egy 1999-ben – az Európai Unió ekkor kezdett komolyabb tárgyalásokat Horvátországgal – megjelent írás szerzője a globalizációt mindenekelőtt az amerikai imperializmus tengeri polipjának tekintette, amely veszélyesen behálózza az egész földet. Gyűlölettel írt arról, hogy a nemzetközi szervezetek és integrációk nem ismerik el az államhatárokat és a nemzeti szuverenitást, s a multikulturalizmusról, az emberi jogokról és az anyagi javakról terjesztett propagandával meg akarják szüntetni a nemzetállamo-

kat. Az öntudatos horvátokat ezért arra szólította föl, hogy szálljanak szembe a Horvátországot megszüntetni kívánó globalizációs trenddel.²⁵ Ezt az elképzelést azonban még a nemzeti megfontolásokban nem szűkölködő HDZ vezető politikusai sem tették magukévá. Tudjman elnök nem akart szembe fordulni az Európai Unióval. Ő és számos HDZ-tag és hívó csak azt szeretne volna, ha Európa megéri és elfogadja azt az álláspontjukat, hogy Horvátország teljesen jogos háborút vívott a szerbek ellen, s ezért nem is követhetett el háborús bűnöket (ezt persze a legutóbbi idők vizsgálatai cáfolják), hogy a perbe fogott újságírók valóban nem megfelelő módon írták meg cikkeiket stb. A külügyminiszter helyettese már 1998-ban kifejtette, hogy Horvátország, amely kereskedelmének több mint 60%-át az Európai Unió országaival bonyolítja le, szeretne tagja lenni a nemzetközi szervezeteknek, és alapvető stratégiai célnak tekinti, hogy csatlakozhasson az Európai Unióhoz.

Lényegében ugyanezt az elképzelést vázolta fel a 2000-ben hatalomra került új kormány is, amely ígéretet tett arra, hogy kedvező feltételeket teremtenek a külföldi befektetők számára. Stipe Mesić államfő is érintette a globalizáció kérdését egy beszédében, s úgy értékelte, hogy az komoly előnyökkel jár, de számítani kell negatív hatásokra is, ezeket azonban nem részletezte. Horvátország még túlságosan is az elején jár az integrációs folyamatoknak ahhoz, hogy az ezekkel együtt járó problémákkal a horvát társadalomnak szembe kelljen néznie.

Egészen más a helyzet Szlovéniában, amely az Európai Unió tagjelöltjeinek első csoportjába tartozik, és így mind ebben, mind a NATO-integráció területén számos tapasztalatot szerzett. A vezető szlovén politikusoknak és a társadalomnak komoly megrázkódtatást okozott, hogy egy Olaszországgal kialakult kétoldalú vita (a második világháború után elűzött-elmene-kült olaszok kárpótlásának a szlovénok szerint már megoldott kérdése) az uniós csatlakozási tárgyalások részévé válhatott. Az unióban komoly súllyal bíró Olaszország ugyanis mindaddig megakadályozta, hogy Szlovénia eljusson a társulási szerződés aláírásáig, amíg nem teljesítette az olasz feltételeket. Mivel a probléma a külföldiek földingatlan-vásárlásának lehetőségével függött össze, Szlovénia ezt különösen érzékeny kérdésnek tekintette. Nehezményezte, hogy az Európai Unió velük kapcsolatban olyan feltételekhez köti a társulási szerződés aláírását, amelyeket a többi jelöltnek nem kellett teljesítenie. Ezek egyikét sokkal inkább a nemzetállamhoz kötődő érzelmi megfontolásból nem akarták elfogadni, mint valóságos érdeksérellem miatt. Azt ugyanis, hogy az alkotmányból törölni kellett azt a pontot, amely tiltotta külföldiek földingatlan-vásárlását. (Ilyen követeléssel a többi tagjelöltnek különben azért nem kellett szembenéznie, mert alkotmányuk nem tartalmazott ilyen megkötést.) Az alkotmány külső feltétel alapján történő megvál-

toztatása azonban sok szlovén számára azt jelentette, hogy máris, még az uniós csatlakozás előtt, csorbult a nemzeti szuverenitás. Valójában komolyabb problémát jelentett az az igény, hogy Szlovénia a társulási szerződés ratifikálásától számított négy éven belül kölcsönösségi alapon tegye lehetővé, hogy a külföldiek földingatlant vehessenek Szlovéniában. Ez azért volt problematikus, mert senki nem tudhatta előre, hogy a társulási szerződés ratifikálása után mennyi idővel veszik föl Szlovéniát az Európai Unióba, tehát ebben a pontban túl sok volt a bizonytalansági tényező. Márpedig amint az azóta kiderült, ha Szlovéniának nem kellett volna 1996–1997 folyamán elfogadnia ezeket a feltételeket, akkor most, amikor az EU hajlandó haladékat adni a jelölt országoknak a földingatlan-vásárlás felszabadítása terén, a többiekhez hasonló alkupozícióban lenne, így azonban (már) nincsen. Mindezek miatt egy ideig sokan úgy gondolták – s a kormányfő 1995-ben ezt a nyilvánosság előtt is kimondta –, hogy szeretnének ugyan az unió tagja lenni, de bármilyen árat nem hajlandók megfizetni érte.

Végül is a politikai elitben az integráció szükségességének felismerése erősebb volt, mint a fenti szempontok, s Szlovénia teljesítette az unió követeléseit. Ugyanakkor a politikai elit jelentős részében komoly nyomot hagyott ez az esemény, amit úgy éltek meg, hogy az Európai Unió, a várakozásaikkal ellentétben, nem bánik egyenrangú partnerként a jelölt országokkal, hanem az erőfölénnyel visszaélve, nyomásgyakorlással él, és ráadásul nem is csupán ebben az említett egy esetben. Emiatt a szlovén politikusok a legélesebb ellenzői annak, hogy az unió bizonyos ideig korlátozni akarja a munkaerő szabad áramlását, mondván, hogy ez az egyik legfontosabb uniós alapelv (a munkaerő szabad áramlásáról szóló elv) semmibevételét jelenti.

Szólni kell még arról, hogy a szlovén értelmiségiek egy része, közöttük még olyanok is, akik a nyolcvanas évek második felében a liberalizálódó és demokratizálódó Szlovénia élharcosai voltak, több okból is fenntartásaikat hangoztatja a globalizációval és az Európai Unióval kapcsolatban. Nem csupán azért, mert elveszni látják a nemzeti szuverenitást – amit egyébként egyáltalán nem szívesen adnak fel –, hanem azért is, mert úgy vélik: a globalizálódó világban olyan folyamatok zajlanak, amelyek egyáltalán nem az ember kiteljesedéséhez vezetnek, hanem sokkal inkább a globális tőkével szembeni kiszolgáltatottsághoz, illetve ahhoz, hogy az emberek céljai között minden egyéb értéket háttérbe szorít az anyagi javak hajszolása. Hozzá kell tenni, hogy a szlovénok egy része a múltbeli tapasztalatok miatt tart a németek súlyától. Mások pedig az Európa föderalizálására irányuló terveket úgy kommentálják, hogy Szlovéniának rossz tapasztalatai vannak a föderációval. 2001 eleje óta azonban a szlovén politikusok – az említett tapasztalatok, és az értelmiségiek egy részének kifogásai ellenére, vala-

mint annak ellenére, hogy a lakosság körében 2001 áprilisában mind az EU-, mind a NATO-tagság támogatottsága 50% alá esett – mindent elkövetnek, hogy az eddigieknél sokkal gyorsabban teljesítsék az unió feltételeit, s hogy az ország a legelsőők között kerülhessen a teljes jogú tagállamok közé.

A KONSZOCIÁCIÓS, A KONSZENZUÁLIS DEMOKRÁCIA ÉS A KONSZOLIDÁCIÓ KÉRDÉSE²⁶

Lijphart szerint a konzociációs demokrácia kiépítése elősegítheti a demokrácia stabilitását. A konzociációs demokrácia működtetése olyan társadalmakban lehetséges, amelyekben az ideológiai különbségeket megjelenítő szubkultúrák egymástól elszigetelődő pillérekbe szerveződnek, amelyekben a korporatív csatornán belül működő, törésvonal-specifikus szervezetek összefonódnak a pártokkal, s ez az adott politikai szubkultúra intézményesüléséhez vezet. Az elitek kooperációján alapuló modell sikeres működéséhez az alábbi feltételek szükségesek: a többségi modell bevezetését szorgalmazó, a hatalom megosztásában nem érdekelt többség hiánya; a szubkulturális csoportok (nagyjából) azonos gazdasági-társadalmi státusa; a szegmensek kis száma és erőegyensúlya, az ország kis mérete, külső fenyegetettség; a partikuláris lojalításokon felülemelkedni képes átfogó lojalitás megléte; a csoportoknak a föderalizmus bevezetését elősegítő földrajzi koncentrálttsága; a kompromisszumkészég és az egyeztetések hagyománya.

Bár Szász Alpár felhívja a figyelmet arra, hogy ez a modell normatív jellegű és célja nem a demokratikus rendszerek összehasonlító elemzése, úgy vélem, hogy a konzociációs modellel együtt használva nagyon is alkalmas arra, hogy összehasonlítsuk a két országot. Annál is inkább, mert Szász Alpár arra is rámutat, hogy bizonyos elemek (nagykoalíció, arányos választási rendszer) mind a két modellnek részét képezik, mások pedig megfeleltethetők egymásnak. A többségi, illetve a konszenzusos modell tíz ismérvét a következő elemek alkotják:

többségi modell	konszenzusos modell
egypárti kabinet vagy minimális többségű kormánykoalíció	nagykoalíciós formák
a két hatalmi ág fúziója és a kabinet dominanciája	a hatalmi ágak szétválasztása és egyensúlya
kétpártrendszer	többpártrendszer
egyszerű többségi választási rendszer	arányos választási rendszer
versengő pluralista érdekcsoportrendszer	korporatista érdekcsoportrendszer
egységes és központosított államszerkezet	decentralizált államszerkezet
egykamarás vagy aszimmetrikus kétkamarás parlament	szimmetrikus kétkamarás parlament, amelyben biztosított a kisebbségek képviselete
íratlan és/vagy könnyen módosítható alkotmány	írott, nehezen, csak speciális többségekkel módosítható alkotmány
az alkotmányossági felügyelet hiánya	a parlament szuverenitása az alkotmánybíróság felett
a kormány ellenőrzése alatt álló jegybank	független és erős jegybank

Ezen elemeket a két országra alkalmazva a következő állapítható meg. Szlovéniában mind a konszociációs, mind a konszenzuális modell elemeinek többsége megtalálható. Ezt annak ellenére is így gondolom, hogy volt olyan időszak, amikor a végrehajtó hatalomnak csak minimális volt a többsége, és volt olyan törekvés is, hogy a létező modellt a kétpárti modellel váltásák fel. Ez persze azt mutatja, hogy számos dolog még nem szilárdult meg a szlovén politikai gyakorlatban. Azt is meg kell je-

gyeznem, hogy a pilléresedés folyamata még egyáltalán nem zárult le Szlovéniában. A két modell eddig még nem említett elemei közül azt emelném ki, hogy Szlovéniában igen nagy hagyománya van a korporatista érdekcsoportok szerveződésének.²⁹ A politikai kultúra jellege olyan, hogy ha gyakran akadozva is, de működik mind a kompromisszumok keresésének, mind az egyezségek megtartásának rendszere. Hasonló következtetésre jutunk, ha Sartori elvei alapján vizsgáljuk a helyzetet: a szlovénok a közösség szintjén egyetértésre jutottak a többpárti demokráciával és az euroatlanti értékrenddel összefüggő kérdésekben (ezt talán az utóbbi időben a centrum felé törekvő Janša nem egyszer elfogadhatatlan magatartása ellenére is állíthatjuk), egyetértés jött létre a rezsim szintjén, tehát a játékszabályok elfogadásában (bár a többségi választási rendszerről szóló vita ennek némileg ellentmond), s lényegében konszenzus van a kormányzat politikájának elfogadásában.

Horvátországban bonyolultabb a helyzet. Igaz ugyan, hogy Horvátországban is többségben vannak a konszenzuális elemek, úgy vélem azonban, hogy a horvát társadalomban még kevésbé ment végbe a pilléresedési folyamat, mint a szlovénban, s egyetérttek Lenard J. Cohennel abban, hogy Tudjman Horvátországában erőteljes volt az illiberális politikai gyakorlat. Ami a konszenzust illeti, az egyetértés leginkább a közösség szintjén jött létre (a függetlenség kivívásának kérdésében, az euroatlanti irányultságban). Sokkal kevésbé mondható el ugyanez az eljárási szabályok elfogadásáról, illetve a kormányzat politikáinak elfogadásáról.

Az elmondottak fényében a fenntartások ellenére is azt mondhatjuk, alakulóban van az a rendszer, amelyet Zakaria alkotmányos demokráciának tekint, de a folyamat még távolról sem zárult le. A tranzíció és a demokrácia konszolidációjának fokát értékelve úgy látom, hogy a Szlovénia előbbre jár ugyan, mint Horvátország, de a demokrácia még Szlovéniában sem szilárdult meg teljesen. Úgy vélem, hogy Szlovénia, bizonyos működési zavarok ellenére sem igazolja Rokkan bevezetőben említett azon vélekedését, hogy a polgári demokrácia kialakulása mindenütt megakad, ahol az államteremtés, a nemzetépítés és a demokratizálódás folyamatai szorosan követték egymást. A szlovén átalakulás figyelemre méltó sajátosságaira más elemzők is felfigyeltek.²⁸ Az a tény, hogy Szlovénia most felgyorsítja az Európai Unió feltételeinek teljesítését, s hogy ezzel lényegében az ellenzék is egyetért, azt valószínűsíti, hogy a közeljövőben szilárdabbá válhat a demokratikus intézményrendszer. Horvátország – igaz, hogy egy háborúval terhelt évtized fényében, de – igazolni látszik Rokkan állítását. A következő néhány év nagy kérdése az, hogy Horvátország vajon képes lesz-e leküzdeni a tranzíciós folyamatban, a demokratizálódásban és az euroatlanti feltételrendszer teljesítésében jelenleg tapasztalható lemaradását.

JEGYZETEK

- ¹ Ebben a témában G. Márkus György összefoglalójára támaszkodtam: Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikatudományi Intézete, 1994. 27–46.
- ² Fareed Zakaria: The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 1997. november–december 22–43.
- ³ Klaus von Beyme: Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel de „Transitologie”. *Osteuropa*, 1999. 3. sz. 285–304.; Petr Kopecký–Cas Mudde: Mire tanít minket a kelet-európai irodalom a demokratizálódásról (és viszont)? *Politikatudományi Szemle*, 2000. 3–4. sz. 49–73.
- ⁴ Giovanni Sartori: *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 52–54.
- ⁶ Szász Alpár Zoltán összefoglalóját hasznosítottam: A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások. *Provincia*, Kolozsvár, 2001. március.
- ⁶ Ramet, Pedro: Theoretical models of Yugoslav nationalities policy. *Südest-Europa*. 1986. 562–579.
- ⁷ Vladimir Goati: A „többségi demokrácia” a jugoszláv térségeken. *Létünk*, 1992. 292–304.
- ⁸ Peter Jambreč: *Ustavna demokracija* (Alkotmányos demokrácia). Dr avna zalo ba, Ljubljana, 1992. 184–191.; Marjan Brezovšek: *Federalizem in decentralizacija* (Föderalizmus és decentralizáció). Zalo ba Karantanija, Ljubljana, 1994. 182–183.; Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula, 1999. 225.
- ⁹ Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 4. köt. Magvető, Budapest, 1990. 329–330., 373–374., 384–386.
- ¹⁰ Bayer József: *Fordul a világ*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994. 304.
- ¹¹ Ivan Grdesic: Horvátország: átalakulás választások útján. In: Bihari Mihály (szerk.): *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában*. Kossuth Könyvkiadó, 1993. 467–475.; Edward McMahon: Szlovénia 1990. április 7. és 21. In: Larry Garber–Eric C. Bjornlud (szerk.): *A demokrácia új határvidékei. Választások Közép-Kelet-Európában 1990*. National Democratic Institute for International Affairs, Budapest, 1994. 82–92.
- ¹² Körösenyi András: *Pártok és pártrendszerek*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 121–124.
- ¹³ Erről és a választásokon kialakult erőviszonyokról részletesebben lásd: Szilágyi Imre: A kormánypártok és az ellenzék viszonya Horvátországban és Szlovéniában 1989–1999 között. In: Bárdi Nándor: *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. 83–107.
- ¹⁴ Navracscis Tibor: A HDZ útja a mozgalomtól a pártig. In: Horvát Csaba (szerk.): *Konfliktus, konszenzus, kooperáció*. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központja–Friedrich Ebert Alapítvány, Pécs, 1996–1997. 315–322.
- ¹⁵ Sharon Fischer: The Rise and Fall of National Movements in Slovakia and Croatia. *Slovak Foreign Policy Affairs*, Fall 2000. 12–23.
- ¹⁶ Lenard J. Cohen: Embattled democracy: postcommunist Croatia in transition In: Karin Dawisha–Bruce Parrott (szerk.): *Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe*. Cambridge University Press, 1997. 69–121.; Drago Zajc: Značilnosti koalicijskega povezovanja in delovanja slovenskega parlamenta (A szlovén parlament koalíciós együttműködésének és tevékenységének sajátosságai). In: Danica Fink-Hafner–Berni Strmcnik (szerk.): *Problemi konsolidacije demokracije*. Slovensko politološko društvo, Ljubljana, 1993. 122–123.; uő.: The Formation of Parliamentary Coalitions in Slovenia and the Functioning of the First Democratic Parliament In: Attila Ágh (szerk.): *The Emergence of East Central European Parliaments. The First Steps*. Hungarian Centre of Democratic Studies, 1994. 105.

- ¹⁷ Predesednik Tudjman u Zagrebu... (Tudjman elnök Zágrábban...). *Vjesnik*, 1996. november 24.
- ¹⁸ Erre a helyzetre szinte maradéktalanul érvényes mindaz, amit erről Rogers Brubaker „Ártalmas állítások”, *Beszélő* (1996./7. sz. 26–41.) című cikkében általános érvénnyel mond.
- ¹⁹ Konrad Clewing: Zum Verhältnis von katholischer Kirche, Staat und Gesellschaft in Kroatien. *Südosteuropa*, 1995/1–2. 101–108.
- ²⁰ Navracsics Tibor: i. m.; Davor Buković: Bog i Hrvati (Az Isten és a horvátok). *Globus*, 1997. január 3.
- ²¹ Spomenka Hribar: Zaustaviti desnico (Állítsuk meg a jobboldalt)! *Delo, Sobotna priloga*, 1992. április 18.
- ²² Brane Šušternak, a ljubljanei Szlovén Iskolamúzeum igazgatójának szíves közlése.
- ²³ Dr. Franc Rode: Namesto marksizma imamo liberalistični liberalizem (A marxizmus helyett a liberális ateizmussal van dolgunk), *Dnevnik*, 1999. augusztus 16.
- ²⁴ Navracsics Tibor: i. m.
- ²⁵ Politički vojnici protiv hobotnice globalizacije (Politikai harcos a globalizáció polipja ellen). <http://www.hop.hr/9903/9903120.htm>.
- ²⁶ Ebben a részben ismét csak Szász Alpár Zoltán összefoglalójára támaszkodtam.
- ²⁷ Szilágyi Imre: A korporativizmus Szlovéniában. In: Garadnai János (szerk.): *Rend-Hatalom-Szabadság*. Miskolci Egyetemi Kiadó, 1999. 174–179.
- ²⁸ Charles Bukowski: Slovenia's Transition to Democracy: Theory and Practice. *East European Quarterly*, 1999. március 69–96.

